

Orcid: 0000-0002-1082-3372

Éva Csáki PhD

Şarkiyat Enstitüsü, P. Pázmány Katolik Üniversitesi
cskvjdt@gmail.com

MACAR TÜRKOLJİSİ VE BUDAPEŞT'TEKİ TÜRK ELYAZMALARI

Özet

Dünya Türkolojisinde 1926 Baku Kongresi önemli bir iz bırakmıştır. Katılanların çoğu ilime kurban olup, onların ismi saygı duruşuna çağırır.

Macaristan'da da Türkoloji fedakarlık isteyen bir bilim dalı olup akademik seviyede dünyada bir ilk olarak 1870-te Budapeşte Üniversitesinde okutulmaya başlandı. Á. Vámbéry ve öğrencileri Avrupa'da ilk defa Türk tarihçilerin eserlerinden başka Orta Asya'daki Türk edebiyattan da tanıtım yapmışlardı. Sahaya çıkan Türkologlarımız büyük derlemeler yapıp, önemli eserler bıraktı.

Üniversitelerde Türkoloji okuyanlara bu konular yeterince öğretilmemiş, dünyada Türkoloji kendisi de öneminden yavaş yavaş kaybediyormuş.

Macar Bilimler Akademisi Kütüphanesinde diğerler arasında değerli Azerbaycanlı elyazmalar da bulunmaktadır, onlar da araştırmacıları beklemekte. Ortak projeler sayesinde hepsini keşfedip tanıtmak gerekirdi.

Anahtar kelimeler: 1926 Bakü Türkoloji Kongresi, Macar Türkolojisi, Azerbaycan elyazmaları Budapeşte'de

Eva Csaki

HUNGARIAN TURKOLOJI AND AZERBAIJAN MANUSCRIPTS IN BUDAPEST

Abstract

The 1926 Baku Congress left an important mark in World Turkology. Most of those who participated sacrificed themselves for science, and their names are called to a moment of silence.

In Hungary, Turkology is a branch of science that requires sacrifice and was started to be taught at the academic level at the University of Budapest in 1870, a first in the world. For the first time in Europe, A. Vámbéry and his students promoted Turkish literature in Central Asia in addition to the works of Turkish historians. Our Turkologists who went to carry out fieldwork made great compilations and left important works.

These subjects were not taught sufficiently to those studying Turkology at universities, and Turkology itself is slowly losing its importance in the world.

There are also valuable Azerbaijani manuscripts in the Library of the Hungarian Academy of Sciences, and they are also waiting for researchers. It is necessary to discover and promote all of them through joint projects.

Key words: 1926 Baku Turkoloji Congress, Hungarian Turkoloji, Azerbaijan manuscripts in Budapest

Türk dilinin Avrupa'da akademik seviyede okutulması ve araştırması bakımından önemli bir detay: Türkoloji ilk kez Budapeşte ELTE Üniversitesi'nde Ármin Vámbéry tarafından başlatıp 1870'de kurulmuştur (Dávid, 2017: 13). Vámbéry'nin öğrencileri ise pek yüksek bir seviyede Türkoloji araştırmalarına katkıda bulunmuştu. Örneğin József Thúry Türk tarihi yazarlarından iki ciltte bir kitap çıkartmış (*Török történetírók I-II 1893*), daha sonra ise Orta Asya Türk Edebiyatını dünyaya tanıtmıştı. Başka bir öğrencisi Ignác Kúnos, Radloff'un eşsiz *Proben der Volksliteratur der Türkischen Stämme Süd-Sibiriens* adlı serisinin son ciltlerinin editörlüğünden başka birçok kendine ait eser de bırakmıştı. Macaristan'da bu konu

milli bilimlerde yer aldığı için dil, etnoğrafya, halk müziği vs. olsun Türk Dünyasında Macarlar eski anavatanını bulmak için sık sık sahaya çıkıp arkeolojik kazılardan başka medeni seviyeyi de araştırmışlardır.

Türk dilinin akademik seviyede okutulması ve araştırması bakımından önemli başka bir detay: Bakü'de 1926'daki Birinci Türkoloji Kongresi'ne dair birçok şey bilinir. Önemi yeterince vurgulamak mümkün değildir. Katılımcılara baksak: ilk konuşmacı olarak Rus Türkoloğu Malov Eski Türkçe Sözlüğüyle benim ilk favorim idi. Sonra Aşmarin tekrar Çuvaşça sözlüğüne ne kadar emek vermiş – eline buradan da sağlık! Sözlüklerine hayran kaldığım bu iki kişiye de, diğerlerine de minnettarım. Türkçe – Macarca sözlüklerimi yazmadan onlar bana örnek oldu.

Daha öğrenci dönemimde profesörüm bir ödev verdi: dünyaca meşhur Macar Türkoloğu Gyula Németh'in vefatından sonra Budapeşte'den bölümümüze ulaşan kütüphanesini dershanedeki raflarımıza yerleştirmeğe katılmam gerekirdi.

1926 Bakü Türkoloji Kurultayına Macar halkbilimcisi Gyula Mészáros (1883-1957) da katılmıştı. Kendisi o erken dönemlerdeki: 1906-da Çuvaşlarda, 1908-de Başkортlarda gerçekleştirdiği saha araştırmasıyla Türkolojide ün kazanmıştır. *Çuvaşların eski dini* adlı kitabının eşi benzeri zor bulunur bir türden. Gerçek bir folklorcu sahada neye dikkat etmeli, kaynak kişilerle nasıl davranmalı, ne gibi soruları sormalı, vs. bir temel taştır. Ankara'daki Etnoğrafya Müzesi bunu takiben Mészáros'un rüyasına göre kurulmuş ve düzenlenmiştir.

Macar dilci Zoltán Gombocz (1877-1933)'un da bu dönemdeki çalışmasına dayanarak Azerbaycan'da Arap harflerin terk etmesine dair bir rapor hazırlamış. Nedenini sorarsanız, *Macarca'daki Bulgar Türk Alıntıları* adlı eserinin (1908) mutlaka payı vardır.

Bir öğrencinin ilgisini ne çekiyorsa üniversitede, işte örnekler verdim. Vurgulamak istediğim nokta eğitimci tarafıdır konunun. Kendim de 1978-de Kazan Üniversitesi'ne burs kazandıktan sonra hemen diğerler arasında her çeşit Türk dilli sözlüğü de elde etmek isterdim. Mezun olduktan sonraki ilk işyerim olan Macar Bilimler Akademisi'nin Şarkiyat Koleksiyonu'nda artık birçok elyazmasıyla da karşılandım.

2010'da Adilov *Azerbaycan Elyazmaları Macaristan'da* adlı bir broşür şeklinde dünyaya haber verdi. Katalog uzun hafta hatta aylar boyunca İsmail Parlatur ve György Hazai tarafından yazılmıştı.

Budapeşte'deki bu önemli koleksiyonda diğerler arasında:

- Mähämmäd Süleyman oğlu Füzuli (1494-) elyazmaları dört tanesinin sureti bulunmaktadır.

1. Hädigätüssüada (No. O. 168) 178 sayfalıktır

2. Leyli vâ Mäjnun (No. O. 76) 94 sayfalıktır, ve onu 1245/1880-da yazmışlardır.

3. Daha önceki döneme ait başka bir örneği de aynı yerde bulunur (No. O. 411) – onu 1098/1686'da yazmışlardır.

4. Divan (No. O. 62) 60 sayfalıktır.

- Khäja Mähämmäd ibn Häsän Näsir äd-Din Tusi (1201-1274) –bir düşünür ve bilgin, devlet adamı, edebiyatçı, ayrıca astrolog olarak bilinirdi. Çoğu eserini Farsça, bazılarını Arapça yazmıştı.

1. Bähnamä – adlı eserinin iki nüshası var bizde:

1/A (No. F. 32/VIII) – Farsça yazılmış ve 15 yapraktan ibarettir.

1/B (No. F.32/X) - Mahnamä adını taşıyor, ve 16 yapraklıdır.

Her iki eserinin Türkçe elyazması Azerbaycanlı araştırmacıların ilgisine son derece laiktir.

-Gülshäni Bärdei bir Sufi yazarı, hatta Azerbaycanlı Sufi edebiyatının en iyi temsilcilerinden birisi idi. Kendisi 1462-de Bärde-de doğdu ve genç yaşlarında Täbrize gidip Dädä Ömer Rövhäni'nin talibi olmuş. Sonrasında hem Anadolu'da hem de Mısır'da yaşadı, Kahire'de vefat etmişti. Edebiyatta ün kazanmış ondan fazla eser bırakmıştı. Divanları Farsça, Arapça ve Türkçe olmakla beraber, onların varyantlarını inceleyen birçok bilimsel makale de yazılmıştı (Minorskiy, Karahan, Korkmaz, Mamedov ve diğerler tarafından).

Näfisä-i ukhraviyyä (No. 338), (O.392) adlı eseri 104 sayfalıktır, ve Salavat-i Mäsudi adlı Farsça eserin çevirisidir. Çevirmenin adı katalogta: Mehmet bin Dervis İbrahim Gülsani (+940/1534) olarak gösterilir.

- Mövlana Ziyai (+950/1543) Orta Çağdan bir Sufi Azerbaycanlı şair idi.

Onun Divanı (O. 247) 101 yapraktan ibarettir.

- Afsäh äd-Din Hidayätullah'in Divanı (O. 358) bir başka, Orta Çağdan bir Azerbaycanlı şair idi. Tebriz'de yaşamış, meşhur Azerbaycanlı Sultan Uzun Hasan (1423-1478)'in oğlunun Sarayında hizmet

etmişti. Divanının uzun yıllar boyunca ancak dört kopyası bilinmişti (Dublin Chester Beatty Library, Oxford Bodleian Library, London Stevens Collection, İstanbul Topkapı Saray). Ne mutlu bize, Budapeşte’de bir nüsha daha bulunmuştur.

-Ahdi Baghdadi XVIncı asır Azerbaycanlı şairlerinden. Kendisi de Divan sahibi, ondan başka 971/1563-te *Gülşân üş-şüära* (O. 124) adlı tezkere de yazmış. Eserin önemli tarafı bütün Bağdad ve çevresindeki 371 çağdaş Azerbaycanlı ve Türk şairin listesini de dahil ettiğiidir. Deminki eserin sadece bir Saint Peterburg’daki nüshası bilinmişti. Budapeşte Macar Bilimler Akademisi Şarkiyat Kütüphanesindeki nüsha 130 yapraktan ibarettir. Bu nüsha hemen aslından iki sene sonra (973/1565) yazılmıştı.

Bunların dışında birkaç tane yazarı bilinmeyen, fakat en büyük ihtimalle Azerbaycanlı elyazmamız var. Halk edebiyatıyla ilgili (O. 79/I) örneğin 52 sayfalık bir eser. Gâncâvi’nin Iskendernamesi’nin bir çevirisidir.

Kataloktaki numarası 248 olan elyazmamız (O. 173) Arzu ilâ Gâmbâr adlı bir eser en büyük ihtimalle Azerbaycanlı bir yazara aitmiş.

Birçok daha yeterince incelenmeyen elyazmamız dilci ve edebiyatçı araştırmaların dikkatine değer.

Umarız ki Azerbaycan ve Macar Türkoloğlar ya Türk Akademisi, ya başka bir destek sayesinde bu imkandan yararlanarak bir işbirliği kurmaktan sonra Türkoloji için önemli eserleri ortaya dökülecektir.

KAYNAKÇA:

1. Adilov, M. (2010): Azerbajdzsáni török kéziratok Magyarországon. Budapest.
2. Csáki, É. (2013): Türk Dünyası’ndaki Türkülerin Benzer Motiflerinden. In: Nasrettinoğlu, İ. Ü. (ed.): IV. Uluslararası Türk Kültürü Kurultayı I-II. Fethiye 21-24 Mart 2013. (Halk Kültürü Araştırmaları Kurumu Yayınları No. 49). pp. 849-858.
3. Csáki É. (2019): Török – magyar szótár. Negyedek, javított, bővített kiadás. Budapest: Balassi K. 398 p.
4. Csáki É. (2019): Magyar – török szótár. Harmadik, javított, bővített kiadás. Budapest: Balassi. 397 p.
5. Csáki, É. (2021) [2022]: Some Notes on the Karachay-Balkar Word *çök* 'kinship celebration'. In: Nevskaya, I. – Şirin, H. – Ağca, F. (eds): Ayagka Tegimlig Bahşı: Marcel Erdal Armağanı. Journal of Turkish Studies. Harvard Univ. pp. 75-80.
6. Csáki, É. (2022): Türk Okurlar İçin Macar Halk Masalları Hakkında Bazı Bilgiler. In: Csáki É. (ed.)(2022): Macar Masalları. İstanbul: Alfa. pp. 9-49. ISBN 978-625-449-726-1
7. Csáki, É. (2022): Mustafa Kemal Atatürk Döneminde Macaristan – Türkiye İlişkileri ve İki Devletin Milli Marşlarının Karşılaştırılması. In: Özcan, G.-Yel, S.-Civelek, Y. (eds): 100 Yılında Kültür Coğrafyamızda İstiklal Marşı ve Mehmet Akif Ersoy. Ankara: TBMM Başkanlığı. pp. 355-363. ISBN 978-605-2089-73-6 https://docs.google.com/document/d/1IDMFWTcfZm50zFrTHFQ79Vz-v_nRFexjPQRNwLL4j7o/edit
8. Csáki, É. (2022) Türk Tasavvuf Geleneğinde Bektaşilik. Macar ve Türk Alevi ve Bektaşî Geleneğindeki Benzerliklere Dair. In: Malkoç, A. (ed.): Türkbilimde Arayışlar. Timur Kocaoğlu Armağanı. İstanbul. Kutlu Yay. pp. 411-416.
9. Csáki, É. (2023): Macarcadaki yer adlarına ve ad verme geleneklerine dair. In: Şavk, Ü. Ç. – Garibova, J. [etc.] Cumhuriyet’in Yüzüncü Yılında. Süer Eker [Armağanı] Çağdaş Türkoloji’nin İzinde. Grafiker, Ankara. pp. 315-322.
10. Dávid, G. (2017): Osmanlı Tarih Yazarlarının İlk Macarca Çevirmenleri: János Repicky, Ármin Vámbéry ve József Thúry. In: Ölümünün 100. Yılında Ármin Vámbéry Anma Toplantısı Bildirileri. Ankara 6-7 Eylül 2013. (TDK Yayınları 1208) TDK, Ankara. pp. 13-26.
11. Oral, M. (2004): Türkoloji Tarihinde Bakü Türkiyat Kongresi. Türk Dünyası Dil-ve Edebiyat Dergisi 17. pp. 107-129.